

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Μιλτιάδης Δ. Πολυβίου
Αρχιτέκτων

Ο Καιοάριος Δαπόντες.

Το βιβλίο αυτό έχει ως αντικείμενο τη μελέτη ενός αγιορείτικου μεταβυζαντινού καθολικού και της πορείας που ακολούθησε η δημιουργία του, με στόχο όχι μόνο να ερευνηθεί σε βάθος ένα αξιόλογο μνημείο της εποχής, αλλά και να ανιχνευθεί η διαδικασία παραγωγής του αρχιτεκτονικού έργου κατά την τουρκοκρατία.

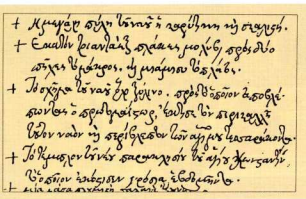
Βασικό κίνητρο για τη συγγραφή του βιβλίου ήταν η πεποίθηση ότι η οικοδόμηση των επιβλητικών μεταβυζαντινών καθολικών του Αγίου Όρους, όπως και άλλων ανάλωγων σε μέγεθος και πολυπλοκότητα κτισμάτων του ελλαδικού χώρου κατά την εποχή εκείνη, δεν μπορεί να ήταν αποτέλεσμα μιας απλοϊκής κατασκευαστικής λογικής, αλλά προϊόν ενός οργανωμένου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού.

Αφορμή της έρευνας υπήρξε η ανάγνωση του βιβλίου *Η ιερά μονή Ξηροποτάμου*, που είχε εκδώσει στα 1926 ο Ευδόκιμος Ξηροποταμίνος, στο οποίο αναφέρεται ότι ο πρωτεργάτης της ζήτησης για την ανοικοδόμηση του καθολικού, γνωστός λόγιος μοναχός Καιοάριος Δαπόντες, είχε αποστείλει στη μονή κάποιο ξύλινο σχέδιον του υπό ανέγερσιν κτίσματος. Το ενδιαφέρον για την αποσαφήνιση της αδιευκρίνιστης αυτής αναφοράς οδήγησε στη διερεύνηση των πιθανών πηγών της, δηλαδή των ανέκδοτων κατάσχετων του Καιοάριου, η

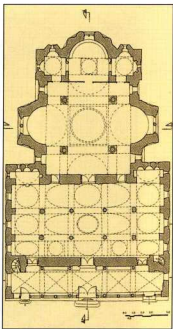
οποία όχι μόνον επιβεβαίωσε την υπόνοια ότι η αναφορά αφορούσε πράγματι την αποστολή προπλάσματος του ναού, αλλά επιπλέον οδήγησε και στην ανεύρεση πλήθους πληροφοριών για το έργο, καταγραφισμένων τόσο σε πέντε ανέκδοτα κατάσχετα (δύο εξοδολόγια, κατάστιχο εσόδων, κατάλογοι αποστολής ειδών και εμβασμάτων προς τη μονή), όσο και στα άλλα – ανέκδοτα ή όχι – έργα του. Η εμπιστοσύνη της έρευνας στην παράδοση των μονών να διατηρούν τα τεκμήρια της ιστορίας τους δικαιώθηκε με τον εντοπισμό του προπλάσματος (που ελάνθανε ανεπίγνωστο στη στέγη της αποθήκης του σκευφαλακίου, στο υπέρυον του καθολικού), το οποίο φαίνεται πως αποτελεί το μοναδικό σωζόμενο δείγμα του είδους σε ολόκληρο το χώρο της άλλοτε οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Όπως είναι φανερό τα στοιχεία αυτά δημιούργησαν ένα εξαιρετικά προνομιακό ερευνητικό πεδίο, αφού έδωσαν την ευκαιρία να μελετηθεί ένα σημαντικό μνημείο, με βάση όχι μόνο τα δεδομένα του κτίσματος – όπως κατ' ανάγκην γίνεται συνήθως –, αλλά και τα δεδομένα του προπλάσματος της αρχικής πρότασης και των πληροφοριών του πρωτεργάτη του έργου. Το γεγονός ότι ο Καιοάριος δεν ήταν απλώς ένας παραγωγικός λόγιος, αλλά μια ευρύτερα γνωστή ιστορική προσωπικότητα, υπήρξε ασφαλώς ένα

Καταγράφει
του Καιοάριου για το έργο.

Κάτοψη του καθολικού.

Τμήμα του εσωτερικού του πρόπλασματος.

ακόμη ιδιαίτερο πλεονέκτημα, δεδομένου ότι επέτρεψε επιπλέον και μια ευρύτερη θεώρηση της συμβολής του στην υπόθεση της ανοικοδόμησης, υπό το πρίσμα και των άλλων πτυχών της πολυσχιδούς δραστηριότητάς του. Έν τέλει, η αλληλουσιμπλήρωση όλων αυτών των στοιχείων κατέστησε δυνατή την παρακολούθηση της κατασκευής ενός σημαντικού κτίσματος, από τον αρχικό προγραμματισμό ως την ολοκλήρωσή του (1764), έτσι ώστε να φωτισθούν πολλές πλευρές της οικοδομικής δραστηριότητας στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο, και ιδιαίτερα το πλήρως ανεξερεύνητο ως τότε κεφάλαιο του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού κατ' εκείνη την εποχή.

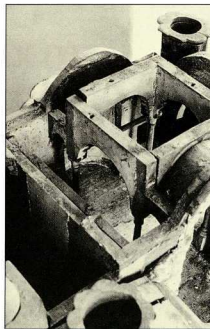
Στην ανάπτυξη του θέματος δεσπόζει βέβαια η μορφή του Καισάριου, η δραστηριότητα του οποίου σπονδυλώνει τα επιμέρους ζητήματα και αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς της έρευνας. Ο Καισάριος Δαπόντες (1713-1784) είχε γεννηθεί στη Σκόπελο. Πολύ νέος πήγε για σπουδές στις παρουνάβιες ηγεμονίες, όπου και παρέμεινε και για πολλά ακόμη χρόνια, υπηρετώντας ως αξιωματούχος των ηγεμονικών αυλών. Αργότερα περιέπεσε στη δυσμένεια της οθωμανικής εξουσίας και παρέμεινε για δύο χρόνια στις φυλακές της Κωνσταντινούπολης. Μετά την αποφυλάκισή του παντρεύτη-

Το πρόπλασμα.

κε και εγκαταστάθηκε στη Χάλκη. Ο πρόωρος όμως θάνατος της γυναίκας του και του ανήλικου παιδιού του τον οδήγησαν να γίνει μοναχός και να εγκαταβιώσει σε μονύδρια της ιδιαίτερης πατρίδας του και στη μονή Ξηροποτάμου, όπου και πέθανε.

Ο Καισάριος υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας και αποτελεί μια από τις σημαντικότερες μορφές της ελληνικής λογιοσύνης κατά τον 18ο αιώνα. Τα έργα του, διατυπωμένα συνήθως σε ομοιοκατάληκτους στίχους, είναι ποικίλου περιεχομένου και αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την εποχή. Πολλά από αυτά παραμένουν ακόμη ανέκδοτα.

Η περιδιάβαση –μετά τα απαραίτητα εισαγωγικά για την ιστορία της μνήης και τον πρωταγωνιστή της ανοικοδόμησης– επιχειρεί αρχικά να παρακολουθήσει την πορεία του Καισάριου κατά την οκτάχρονη ζητεία του στις Ηγεμονίες, την Κωνσταντινούπολη και τα νησιά του Αιγαίου, και τις προσπάθειές του να εκμεταλλευθεί προς τούτο το κύρος και τις γνωριμίες του στον κόσμο των Ηγεμόνων και των άλλων Φαναριωτών. Στο επόμενο κεφάλαιο εκτίθενται τα στοιχεία που αφορούν το πρόπλασμα, το δημιουργό του και τη μέθοδο που αυτός ακολουθούσε στη δουλειά του. Πρόκειται για τον Κωνσταντίνο από τους

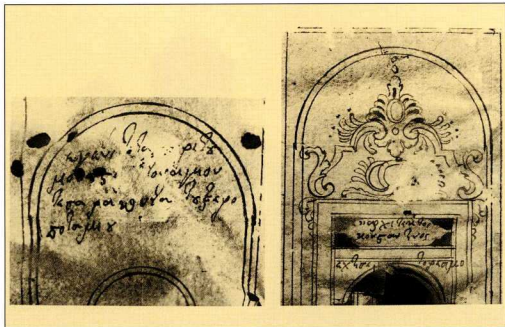

Επιβάτες της Ανατολικής Θράκης, βασιλικό αρχιτέκτονα και κατασκευαστή μεγάλων σουλτανικών έργων στην πρωτεύουσα, η πρόταση του οποίου, όπως μορφοποιείται στο ξύλινο πρόπλασμά της, έγινε με χρήση κλίμακας και κανόβου. Τα επόμενα κεφάλαια αφορούν την κατασκευή του έργου, τις προμήθειες των δομικών υλικών και μελών, τους δωρητές τους και τη συνεχή φροντίδα του Καισάριου για την αποστολή των διαφόρων ειδών στο εργοτάξιο. Ακολουθεί η εξέταση του κτίσματος

από τυπολογική, κατασκευαστική και μορφολογική άποψη και η συσχέτισή του με τα δεδομένα της εποχής και την βυζαντινή παράδοση. Στον τομέα του γραπτού διακόσμου, που έγινε από το συνεργείο των Βορειοηπειρωτών ζωγράφων Αθανασίου, Κωνσταντίνου και Ναούμ, η εξέταση περιορίζεται στα σχετικά με τους αγιογράφους και τους χορηγούς της ιστόρησης, καθώς και στο ρόλο του Καισαρίου στην υιοθέτηση κάποιων πρωτοτυπιών του εικονογραφικού προγράμματος. Η μελέτη ολοκληρώνεται, κατά τα γνωστά, με την προσπάθεια συναγωγής γενικότερων συμπερασμάτων τόσο για το κτίσμα και την πορεία της δημιουργίας του όσο και για την αποτίμησή της συμβολής του Καισαρίου σ' αυτό.

Το καθολικό της μονής Ξηροποτάμου υπήρξε έργο φιλόδοξο. Το γεωγραφικό και το χρονικό εύρος της ζήτησης φανερώνουν τις μεγαλεπήβολες οικονομικές προδιαγραφές του. Για το σχεδιασμό του είχε επιλεγεί ένας βασιλικός αρχιτέκτων, φημισμένος για τα σπουδαία έργα που είχε κατασκευάσει, ο οποίος διατύπωσε την πρότασή του σε ένα ολοκληρωμένο πρόπλασμα χρησιμοποιώντας εξελιγμένες μορφές σχεδιασμού. Επικεφαλής των κατασκευαστών του έργου ήταν ένας άλλος αρχιμάστορας από την Κωνσταντι-

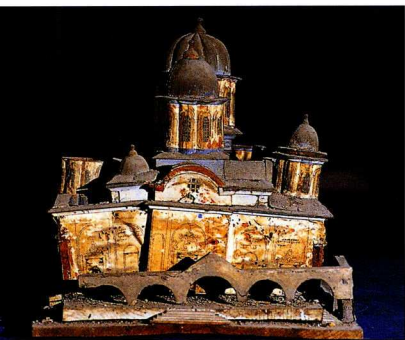

Επιγραφή και διακοσμητικό στην πρόσοψη του προπλάσματος.

νούπολη, ειδικά επιλεγμένος για να μπορεί να αντιμετωπίσει τα εδαφολογικά προβλήματα που υπήρχαν. Η προμήθεια των μαρμάρων και των άλλων ειδικών υλικών του κτίσματος είχε επίσης γίνει στην πρωτεύουσα, όπου είχαν κατασκευαστεί και πολλά από τα επιμέρους μέλη του. Τέλος, για την αγιογράφισή του είχε κληθεί ένα από τα πιο φημισμένα αγιογραφικά συνεργεία της εποχής. Όσον αφορά τη συμβολή του Καισαρίου στην υλοποίησή του έργου, δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε πως

ο ναός αποτελεί στην ουσία δικό του δημιούργημα. Χωρίς την ακατάστη οκτάχρονη δραστηριοποίησή του, το μεγάλο προσωπικό του κύρους και τις υψηλές γνωριμιές του δεν θα ήταν δυνατή η συγκέντρωση των αναγκαίων χρημάτων. Η επιλογή του αρχιτέκτονα για τη διαμόρφωση της αρχικής πρότασης, όπως και η επιλογή του πρωτομάστορα της οικοδόμησης, είχαν γίνει με δική του ευθύνη. Η προμήθεια των σημαντικότερων δομικών υλικών και οι παραγγελίες για τα περισσότερα αρχιτεκτονικά μέλη έγιναν επίσης από τον ίδιο. Σ' αυτόν οφείλονται ακόμη το εικονογραφικό πρόγραμμα, το κείμενο της κτητορικής επιγραφής και η επιλογή κάποιων κεντρικών διακοσμητικών θεμάτων.

Πάντως, ανεξάρτητα από τις όποιες επιμέρους εκτιμήσεις για το κτίσμα, είναι φανερό πως αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της ελληνικής αρχιτεκτονικής κατά τον 18ο αιώνα, γιατί προσφέρει στην έρευνα την ευκαιρία να προσεγγίσει το φαινόμενο με πολύ πληρέστερο τρόπο απ' ό,τι ήταν δυνατόν μέχρι σήμερα, και να φωτίσει πολλές, αγνώστες ως τώρα, πλευρές της παραγωγής του αρχιτεκτονικού έργου κατά την ίδια περίοδο. Με το καθολικό της μονής Ξηροποτάμου παρέχεται η δυνατότητα να ανιχνευθεί το θέμα του αρχιτεκτονικού

Το καθολικό.

Η κεντρική είσοδος στον ναό με τα εγχώρια των Ηγεμονίων.

σχεδιασμού και των μεθόδων του, να επισημανθούν επώνυμοι δημιουργοί και να γίνουν γνωστά στοιχεία για τη ζωή και το έργο τους. Ακόμη, να διερευνηθούν καλύπτοντας οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ μουσουλμανικής και ελληνορθόδοξης ναοδομίας, να αποσαφηνιστούν πολλά δεδομένα γύρω από την κατασκευή των έργων, τα υλικά και τα αρχιτεκτονικά μέλη, να συγκεντρωθούν σημαντικές πληροφορίες για τις τιμές των αντίστοιχων ειδών και υπηρεσιών καθώς και για την τεχνική ορολογία της εποχής και να αποκαλυφθούν κάποιες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες σχετικά με την ανάλυση των τοιχογραφήσεων από τα αγιογραφικά συνεργεία. Δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι οι διαπιστώσεις που προκύπτουν από τη μελέτη του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου όχι μόνον εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για τις διαδικασίες και τις πρακτικές της οικοδομικής δραστηριότητας στον τόπο μας τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, αλλά μας υποχρεώνουν να ενασκεφθούμε σχετικά με το χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής δημιουργίας της εποχής και κατά πόσο μπορεί αυτή στο σύνολό της να χαρακτηριστεί ως "λαϊκή". Εν τέλει, από μια άλλη άποψη, θα μπορούσαμε επι-

γραμμικά να πούμε πως το έργο του Kaisarios Daponte αποδεικνύεται πολύτιμη πηγή και για την ιστορία της μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής.

Ας σημειωθεί πως στο βιβλίο αυτό απονεμήθηκε το βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών.

The Katholikon of the Xeropotamou Monastery

M.D. Polygiou

The creation of the katholikon of the Xeropotamou monastery (1764), from the original planning of the project and the raising of the necessary funds to the completion of its erection, is examined in this article. Source of the relevant research, besides the building itself, was the model of the original architectural scheme, which was found in the monastery, and also a host of information, located in the various texts of Kaisarios Daponte (1713-1781), especially in his unpublished accounts concerning the building. He was not only a monk, but also a well-known scholar and the pioneer of the entire reconstruction project. Kaisarios undertook an eight-year tour in the bordering the Danube principalities, Constantinople and the Aegean islands in order to raise funds for the aforementioned project. During his sojourn in Constantinople, he commissioned the royal architect Constantine to form an architectural proposal, which was expressed in the wooden model on scale, while at the same time he obtained all the necessary building material that he forwarded to the worksite. The iconographic program of the katholikon, which was executed by the well-known-group of the Epirotan painters Athanasios, Konstantinos and Naum, was also created by Kaisarios.

The katholikon of the Xeropotamou monastery is significant for the study of the Post-Byzantine architecture, because it offers us the opportunity to trace many, unknown until now, aspects of the procedure of realizing an architectural project in Greece during the years of the Ottoman rule. It is thus possible to investigate the chapter of the architectural design and to identify eponymous creators; to scrutinize the interrelations between Moslem and Greek Orthodox church-building and to clarify many data regarding construction, materials and architectural members; and finally, to collect important information on the cost of materials and services and to reveal interesting details about the assignment of wall-painting entities to groups of religious painters.